

İSTANBUL ÖRNEKLERİYLE ÇEŞME MİMARİSİNDE SERVİ AĞACI MOTİFİ 1 (ANADOLU YAKASI)

*Cypress Tree Motif In Fountain Architecture With Examples
From Istanbul 1 (Anatolian Side)*

Deniz DEMİR*

ÖZ

Tarihsel süreçte insanlığın her döneminde çeşitli inançlar bağlamında doğada bulunan bazı hayvan bitki ya da ağaçlar, içlerinde barındırdıkları anlamlar (ya da insanların yükledikleri) dâhilinde sembolleştirilmişlerdir. Bu sembollerden biri olan servi ağacı, süreç içerisinde motif haline getirilerek sanatın birçok alanında (seramik, çini, minyatür, mimari, mezar taşı, çeşme, şadırvan vb.) sevilerek uygulanmış, edebiyatta da önem arz eden bir unsur olarak ön plana geçmiştir. Bu çalışma kapsamında; İstanbul çeşme mimarisi tezyinatına dahil olan servi ağacı motiflerinin görüldüğü İstanbul'un Anadolu Yakası sınırları içinde yer alan su mimarisinin önemli kolu olan çeşme, sebil ve şadırvanlara odaklanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çeşme, İstanbul, servi, motif, Anadolu.

ABSTRACT

In the historical process, in every period of humanity, in the context of various beliefs, some animals, plants or trees found in nature have been symbolized within the meanings they contain (or people have attributed to them). One of these symbols, the cypress tree, has been turned into a motif in the process and has been lovingly applied in many areas of art (ceramics, tiles, miniatures, architecture, tombstones, fountains, ablutions, etc.) and has also come to the forefront as an important element in literature. Within the scope of this study; the focus will be on the fountains, fountains and ablutions, which are important branches of water architecture located within the borders of the Anatolian Side of Istanbul, where cypress tree motifs included in the decoration of Istanbul fountain architecture are seen.

Key words: Fountain, Istanbul, cypress, motif, Anatolia.

* ORCID ID: 0000-0002-2359-3932.

Öğr. Gör. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Temel Sanat Bilimleri Bölümü, E-posta: deniz.demir@hbv.edu.tr.

Bu çalışma sürecinde fikirlerine başvurduğum saygıdeğer hocam Prof. Dr. Hamza GÜNDOĞDU'ya sonsuz teşekkürlerimle...

GİRİŞ

Tarihsel süreçte insanlığın her döneminde çeşitli inançlar bağlamında doğada bulunan bazı hayvan bitki ya da ağaçlar, içlerinde barındırdıkları anlamlar (ya da insanların yükledikleri) dâhilinde sembolleştirilmişlerdir. Bu sembollerden biri olan servi ağacı, süreç içerisinde motif haline getirilerek sanatın birçok alanında sevilerek uygulanmış, edebiyatta da önem arz eden bir unsur olarak ön plana geçmiştir.

Türk geleneklerinde de Gök Tanrı inancına bağlı olarak yer-su inancı içerisinde gök, su, ateş, ağaç ve bitkilere kutsallık atfedildiği ya da belli bir sembolik dini karakterin anlamsal derinliğinin yüklendiği görülmektedir. Bunlar arasında ağaç ile ilgili inanışlar Türk topluluklarında varlığını devam ettirmiştir. Bu inanışlardan biri Türk mitolojisinde yer alan “Ağaçtan Türeme” mitidir. Bununla beraber servi ağacı her mevsim yeşil ve güçlü kalma özelliğiyle hayatı, ölümsüzlüğü temsil etmiş, dolayısıyla Türk mitolojisinde hayat ağacı ile de bağdaştırılmıştır (Çoruhlu, 2002, s.115-116; Özgeriş-Karahan-Özgeriş, 2022, s.275). Ayrıca görünüş itibarıyla gövdesinin göğe doğru dik şekilde yükselmesi bakımından bu ağaç, doğrulukla da ilişkilendirilmiş ve bu bağlamda da sembol olarak öne çıkmıştır (Özgeriş-Karahan-Özgeriş, 2022, s.282). Bu inanç çerçevesi içerisinde servi ağacı gerek eski dönemlerdeki gerekse Selçuklu ve Osmanlı dönemindeki sanatların çoğunda sıkça rastlanan bezeme unsurlarından biri olmuştur. Servi ağacı, Osmanlı döneminde minareye benzerliğiyle öne çıkmış, hayat ağacı olarak nitelendirilmiş ve dallarına konan kuşlar da hayatın içindeki insanları simgelemiştir. Bu şekilde servi ağacına mistik bir anlam yüklenmiştir. Hayat ağacı ile özdeşleştirilen servi ağacının ölümsüzlük ve hayatı sembolize ediyor olması dolayısıyla mezarlıklara dikilmeye başlamış ve bu da zaman içerisinde gelenek haline gelmiştir. Hatta zamanla mezar taşlarına da işlenmeye başlamış ve bu yaygınlık kazanmıştır (Görsel 11). Tarihsel süreçte çeşitli olumlu anlamlar yüklenen servi ağacı her dönemde benimsenmiş, üzerine düşünülmüş, sanat ve edebiyatta ilham alınan bir unsur haline gelmiştir. Dolayısıyla çalışmaya konu olan çeşmelerin yanı sıra Türk mimarisinde, mimarinin çeşitli kısımlarında (mihrap, şadırvan vs.) taş, seramik, çini gibi alanlarda tezyinatın bir parçası olarak ele alınmıştır (Görsel 1). Ayrıca Osmanlı geç dönem cami, türbe ve konut mimarisi duvar resimlerinde de sıklıkla servi motiflerine rastlanmaktadır. Tüm bunların yanı sıra Türk dokuma (halı, seccade, kilim, kaftan vb.), tezhip sanatlarında, Osmanlı fermanlarında, minyatür, vitray vb. sanatlarda da görülmektedir.

Görüldüğü gibi servi ağacı, sanatın pek çok alanında bir motif olarak ele alınarak değerlendirilmiştir. Bu çalışma kapsamında da İstanbul özelinde servi ağacı motifinin su mimarisinde bezeme unsuru olarak ne şekilde ele alındığı ve bezeme kompozisyonuna nasıl dâhil edildiği hususlarına odaklanılmıştır. Çalışmaya dâhil edilen bazı çeşmelere, daha önce İstanbul çeşmeleri ile ilgili yapılan yayınlarda yer yer değinilmiştir (Meyvevi-Köse, 2017; Sarıdikmen, 2013; Gündoğdu-Demir, 2022, s.519-546). Bu çalışma, servi ağacının görüldüğü İstanbul çeşmelerinin bütüncül bir şekilde değerlendirilmesini amaçlamaktadır. İstanbul su

mimarisinde servi ağacı motifi yoğun şekilde kullanıldığı için bütün çeşmeleri bir makale çalışmasında değerlendirmek mümkün değildir. Bu nedenle eserler bölge sınırlandırılması yapılarak değerlendirilmiş ve bu makale servi ağacının görüldüğü İstanbul çeşmeleri ile ilgili çalışmanın ilk adımını oluşturmaktadır.

Görsel 1: Servî ağacı ve çeşitli sanat eserlerinde servî ağacı motifi

- a. Servî Ağacı; b. Minyatür sayfası; c. Minyatür sayfası; d-e. Topkapı Sarayı Şadırvanlı Sofadan çini pano; f. İznik seramik tabak; g. Servî ağacı motifinin görüldüğü tezhip; h. Kaftan; ı. Servî ağacının görüldüğü mezar taşları.

İSTANBUL SU MİMARİSİNDE SERVİ AĞACI MOTİFİ

Su mimarisi bağlamına dâhil olan küçük mimari eserlerin başında çeşmeler gelmekle beraber abdest tekneleri (şadırvan) de bu kapsam dâhilindedir. Söz konusu çeşmeler, şadırvanlar sosyal hayatı da etrafında

Makale Geliş Tarihi: 17 Ocak 2025

Makale Kabul Tarihi: 5 Mayıs 2025

Demir D. (2025), İSTANBUL ÖRNEKLERİYLE ÇEŞME MİMARİSİNDE SERVİ AĞACI MOTİFİ 1 (ANADOLU YAKASI), *Akademik Sanat* (24), 55-80

şekillendiren, bünyesinde maneviyatı da barındıran önemli eserler olması bakımından önem arz etmekle beraber, inşa edildikleri dönemlerin üslup özelliklerini, sanatsal değerlerini yansıtmaları açısından dikkat çekmektedirler.

Bu çalışmada servi ağacı motifinin işlendiği İstanbul'un Anadolu Yakası'nda yer alan çeşmelere değinilecektir.

1. Anadolukavağı Cevriye Hatun Çeşmesi (H. 1221/ 1786)

İstanbul Boğazi'nin Anadolu yakasında, Karadeniz'e açılan son yerleşimlerden biri olan Anadolu Kavağı'nda, vapur iskelesi karşısında yer alan bu çeşme, banisinin adına ithafen Cevriye Hatun Çeşmesi olarak adlandırılmıştır (Görsel 2a). Dört yönlü meydan çeşmesi konumundaki çeşmenin batıya bakan yüzünde, dört satırlık mermer kitabenin alt satırında, iki ayrı tarihe yer verilmiştir (Görsel 2b).

Kitabenin okunuşu şu şekildedir:

“Eyleyüb hayrât ekser oldu aslından ferîd

muhasenat-u bi adedâ nevi hayru tehâb

Cevriye mihri müeccel yerine irsâl ider

huri ayn olmak içindür Hasan Paşa Ziver ve metâbu Ali Rıza 1201”.

Bu tarihlerden biri H. 1201 (1786), diğeri de H. 1426 (2005) yıllarını göstermektedir. H.1201 (1786) yılı çeşmenin ilk yapım tarihini, diğeri de çeşmenin Ali Rıza adlı bir usta tarafından son onarıldığı tarihi göstermektedir (Barışta, 2000, s.22-23). Ortada büyükçe tutulmuş haznesiyle dikdörtgen zemine oturtulan ve meydan çeşmesi konumundaki yapının, iskeleye bakan batı yüzünde; 3.25 m. yükseklik, 1.50 m. genişlikte, mermerden asıl çeşme, diğer yüzde de (doğuda) daha küçük, ikinci çeşme yer almaktadır. Bunların yanı sıra çeşmenin daha uzun olan yan yüzeylerinde; bir tarafta yedi, diğerinde beş olmak üzere on iki musluğu bulunmakta, kısa yüzeydekilerle birlikte, musluk sayısı on dörde ulaşmaktadır. Son restorasyonda haznenin üzeri, ortada beşik tonoz, kenarlarda, düz beton tabla ile örtülerek orijinal durumu kısmen bozulmuştur. Çalışma kapsamında İskeleye bakan yöndeki büyük mermer çeşmeye odaklanılmıştır. Çeşme, iki yandan ve üstten mermer çerçeve içerisine alınmış, ayna taşı ve musluk niş içerisine yerleştirilmiştir. Çeşmenin önünde de yalak kısmına yer verilmiştir. Dört satırlık kitabenin üstünde, iki sıra, düz mukarnas dizisi yer almaktadır. Yapının dikkat çeken yanı, ayna taşında musluk deliğinin iki yanında kabartma tekniği ile oluşturulmuş karşılıklı iki servi ağacı motifine yer verilmiş olmasıdır. Ayrıca niş kısmını iki yandan sınırlayan çerçeve içerisinde görülen uçları dışa doğru kıvrık şekilde tasarlanan üzerlerine birer kuş figürünün işlendiği karşılıklı iki servi ağacı da yine çalışmanın konusu açısından önem arz etmektedir (Gündoğdu-Demir, 2022, s.531-537). Niş kısmını sınırlayan alanlardaki servi ağaçlarının üzerlerine yerleştirilen kuş figürleri sade şekilde işlenirken hem bu alandaki hem de ayna taşına karşılıklı işlenen servi ağaçları zikzak bezemelerle detaylandırılmıştır (Görsel 2 c-d).

Görsel 2: a. Çeşmenin genel görünümü; b-c. Çeşmeden detay görünüm; d. Çeşmenin çizimi.

2. Üsküdar İbn'ül Emin Ahmed Ağa Çeşmesi (H. 1133-1134 / 1721)

Kesme taştan klâsik tarzda İbnü'l-Emin Ağa tarafından yaptırılan çeşme, Tavaşi Hasan Ağa Camii önünde yer almakta olup 2010 yılında İBB ve İstanbul Ticaret Odası tarafından restore ettirilmiştir. 4.10 x 4.42 m ölçülerindeki çeşmenin asıl kısmı, su haznesinin önüne ileriye doğru taşkın şekilde inşa edilmiştir. Çeşmenin ayna taşı sivri kemerle oluşturulan nişin iç kısmına yerleştirilmiştir. Çeşmeyi saçak ile sivri kemer arasındaki bölüm ve kemerle oluşturulan niş olmak üzere iki bölüm halinde incelemek mümkündür (Görsel 3a). Saçak ile kemerin arasında kalan boşluğa beyaz mermerden yapılmış kitabe yerleştirilmiş olup kitabe şu şekilde okunmaktadır:

“Menba’-ı cûd-ü atâ İbnü'l-Emin Ahmed Ağa / İtdi bu nev çeşme bünyâd hemçün ayn-ı nûr

Oldu gayet de mahalline müsâdif bir eser / Kim ahaliye susuzluk virmiş idi çok fütur

İntifa’ itdikçe âb-ı hoşgüvârından bunun / Yâd iderler hayr ile cümle inâsla zükûr

Nûş idüb âb-ı safâ-bahşını geldi tab’ıma / Tâ beyân-ı sâl-ı bünyâdın idem ziyb-ı sutûr

Lûleyi gördüm nidâ birle didi târihini / Al Hüseyin ile Hasan aşkına iç mâ-ı tahûr (1134)” (Özdamar, 2004, s.105).

Hafif sivri kemerle oluşturulan nişin içine ayna taşı yerleştirilmiş olup kemerin kilit taşına rozet motifi yapılmıştır. Dikdörtgen şeklindeki ayna taşı üzerine kaş kemerli bir çerçeve oluşturulmuş, çerçeve içine de karşılıklı iki servi ağacı motifi işlenmiştir. Servi ağaçlarına herhangi bir detaylandırma yapılmayıp sade bırakılmıştır. Ayrıca karşılıklı duran servi ağaçlarının uçlarının yukarısına ortaya gelecek şekilde detaysız rozet motifi yerleştirilmiştir (Görsel 3b). Tüm bu bezeme kompozisyonu kabartma tekniği ile oluşturulmuştur.

Görsel 3: a. Çeşmenin genel görünümü; b. Çeşmenin ayna taşı.

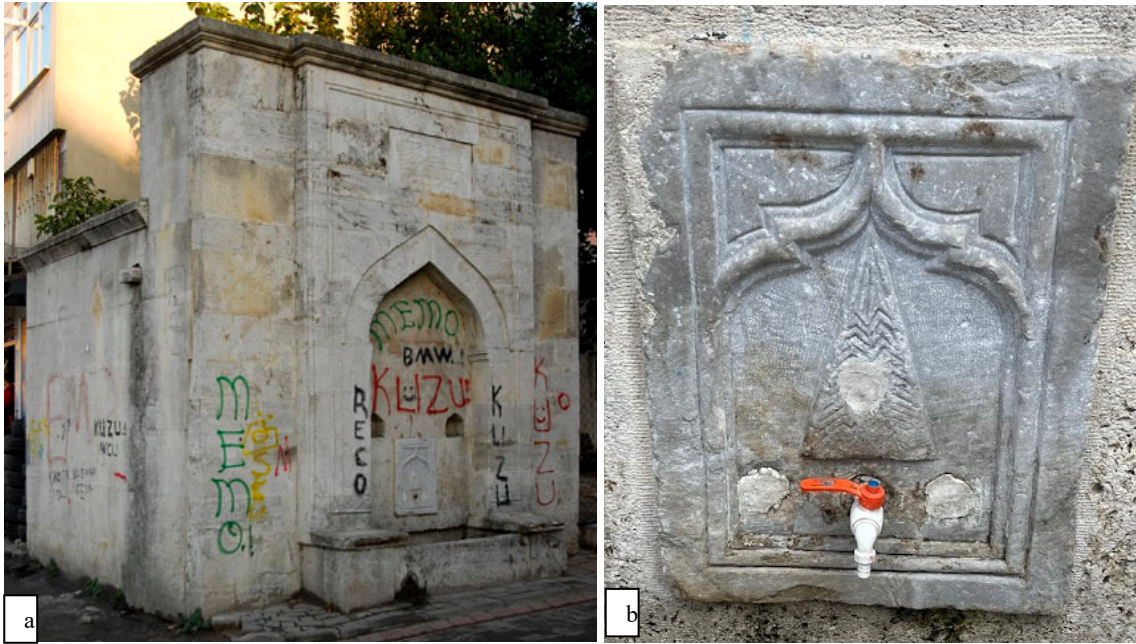
3. Üsküdar Kâtip Mustafa Efendi Çeşmesi (H. 1103/1779)

Üsküdar Çavuşderesi Caddesi'yle Kartal Baba Caddesi'nin birleştiği köşede, Mustafa Kavsar Baba Camii karşısında yer alan çeşme, Kâtip Mustafa Efendi tarafından klâsik üslûpta kesme taştan inşa ettirilmiştir (Ağaoğlu, 2018, s.79). Tek cepheli meydan çeşmesi şeklinde tasarlanan yapının kare prizmal haznesi oldukça geniş olmakla beraber üzeri düz çatılıdır. Sivri kemerli nişinin ve iki satırlık mermer kitabe panosunun bulunduğu cephe, silmelerle dikdörtgen bir çerçeve içerisine alınarak hafifçe dışa taşırılarak oluşturulmuştur (Görsel 4a). Çeşmenin kitabesi şu şekilde okunmuştur:

“Sahib-ül hayrat vel-hasenat Kalyonlar Kâtibi Dereli

Merhum Mustafa Efendi rıza en lillah el-fatiha (1193)” (Ağaoğlu, 2018, s.79).

Çeşme, süsleme özellikleri açısından oldukça sadedir. Klasik anlayışta hafif sivri kemer ile oluşturulmuş nişin içerisindeki iki yanında birer tas yuvası olan dikdörtgen biçimindeki beyaz mermerden yapılmış ayna taşı, bezeme kompozisyonunun yoğunlaştığı alan olması bakımından önem arz etmektedir. Diğer örneklerde olduğu gibi burada da ayna taşı kabartma tekniği ile kaş kemerli bir çerçeve ile sınırlandırılarak içine servi ağacı motifi işlenmiştir. Ancak buradaki servi ağacı motifi diğer örneklerdekilere farklı olarak tek bir servi ağacı şeklinde ayna taşının orta eksenine yerleştirilmiştir. Ayrıca bu servi ağacının gövde kısmı yapılmayıp gövdenin olması gereken kısma musluk yerleştirilmiştir. Burada görülen servi ağacı motifi zikzak bezemelerle detaylandırılarak motife hacim kazandırılmıştır (Görsel 4b).

Görsel 4: a. Çeşmenin genel görünümü; b. Çeşmenin ayna taşı.

4. Üsküdar İzmirli Ali Paşa/Çakırcı Hasan Paşa Camii Çeşmesi (H. 1114 / 1702)

Üsküdar Doğancılar'da Çakırbaşı Hasan Paşa Camii önünde yer alan, klasik anlayışta kesme taştan inşa edilmiş olan çeşme, Mısır Valiliği'nde bulunmuş İzmirli Ali Paşa tarafından inşa ettirilmiştir¹ (Uzunçarşılı, 2021, s.22).

Çeşme su haznesinin önüne ileriye doğru taşkın şekilde inşa edilmiştir (Görsel 5a). Çeşmenin ayna taşı sivri kemerle oluşturulan nişin iç kısmına yerleştirilmiştir. Çeşmeyi, saçak ile sivri kemer arasındaki bölüm ve kemerle oluşturulan niş olmak üzere iki bölüm halinde incelemek mümkündür. Saçak ile kemerin arasında kalan boşluğa beyaz mermerden yapılmış yazıları altın yaldızla belirgin hale getirilmiş kitabe yerleştirilmiş olup kitabe şu şekilde okunmaktadır:

*"Hazret-i zî-şan Ali Ağa ki Hak / Zatın itmiş bezm-i lûtfun ziveri / Hasbeten lillâh idüb zemzem sebil
Kâ'be-ves ma'murkıldı bu yeri / Seyr iderken oldu tab'ı Hâfızın / İki tarihi su gibi ezberi
Remz ile dir lûle-i atşana ma / Gel için ayn-ı Ali'den kevseri / (1114)"* (Uzunçarşılı, 2021, s.22).

Klasik anlayışta hafif sivri kemer ile oluşturulmuş nişin içerisindeki iki yanında birer tas yuvası olan dikdörtgen biçimindeki beyaz mermerden yapılmış ayna taşı, bezeme kompozisyonunun yoğunlaştığı alan olması bakımından önem arz etmektedir. Diğer örneklerde olduğu gibi burada da ayna taşı kabartma tekniği ile kaş kemerli bir çerçeve ile sınırlandırılarak içine karşılıklı iki servi ağacı motifi yerleştirilmiştir. Zikzak bezemelerle detaylandırılarak hacim kazandırılan servi ağacı motiflerinin orta kısmına bitkisel ve geometrik kompozisyonun iç içe geçtiği rozet yerleştirilmiştir. Ayna taşındaki boş kalan diğer alanlar da bitkisel bezeme detaylarıyla doldurulmuştur (Görsel 5b).

Görsel 5: a. Çeşmenin genel görünümü; b. Çeşmenin ayna taşı.

¹ <https://www.suvakfi.org.tr/cesme/adalar/ali-pasa-izmirli-cesmesi-h-1114-m-1702-ali-agac> (15.01.2025).

5. Kanlıca Ayşe Hanım / Mescid Çeşmesi (H. 1141/1728-29)

Çeşme, Kanlıca Camii arkasında, Mihrabat Caddesi'nde, Mescid sokakta konumlanmaktadır. Tek cepheli bu çeşmeyi yaptıran Ayşe Hanım hakkında adından başka bilgi bulunmamaktadır. Üstte üç satırlık kitabe (83 x 21 cm) yer almakta ve kitabe şu şekilde okunmaktadır:

*“Besmeleyle iç bu sudan ‘âfiyet olsun sana
Çünkü içtin Hakka hamd et kim bulam dersin şifâ
Hulûs ile vakfedeni bir du‘â ile ana İşbu mâ‘ı getirene mağfiret ihsân kıla
Rûz-ı mahşerde şefâ‘at eylesin hem Mustafâ
‘Âyişe’ye Cennet’te şurb-ı Kevser ecr ola 1141”*

(Aynur-Karateke, 2022, s.313; Köse-Meyveci, 2017, s.215-216; Sarışın, 2010, s.25; Taymaz, 2022, s.188). Yuvarlak kemerin içi yarım daire şeklinde on üç dilimli istiridye kabuğu motifi ile doldurulmuştur. İstiridye kabuğu ile ayna taşının arasında kalan boşluğa bitkisel bezemeler işlenmiştir. Kemerin üst kısmındaki boşluklarda da çeşitli bezemeler görülmektedir. Çeşmenin mermerden yapılmış ayna taşında musluğun iki yanında, kabartma tekniği ile işlenmiş uçları sola kıvrık birer servi ağacı motifine yer verilmiştir. Servi ağaçları zikzak bezemelerle detaylandırılarak hacim kazandırılmıştır. Bezeme kompozisyonunda ayrıca karşılıklı iki servi ağacının ortasında musluğun hizasına denk gelecek şekilde bir çiçek şeklinde rozet yerleştirilmiştir (Görsel 6). Çeşmenin üstünde yapıyı koruyacak şekilde tasarlanmış saçak bulunmakta, önünde yer alan oval yalak da yol kot seviyesi altında kalmakta ve suyu günümüzde akmaktadır.

Görsel 6: a. Çeşmenin genel görünümü; b. Çeşmenin ayna taşı.

6. Kadıköy Ali Paşa Çeşmesi (H. 1145/1732)

Makale Geliş Tarihi: 17 Ocak 2025 Makale Kabul Tarihi: 5 Mayıs 2025
Demir D. (2025), İSTANBUL ÖRNEKLERİYLE ÇEŞME MİMARİSİNDE SERVİ AĞACI MOTİFİ 1 (ANADOLU YAKASI), *Akademik Sanat* (24), 55-80

Kadıköy’de yer alan Osman Ağa Camii’nin yanındaki sokağın köşesindeki çeşme, kesme taştan klâsik tarzda inşa edilmiş olup havuz kısmı yol kot seviyesinin altında kalmıştır. Onarım esnasında kot seviyesine uygun şekilde yeni havuz eklenmiş ve suyu akar hale getirilmiştir (Özgen-Kızılkayak, 2011, s.68-71). Çeşmenin asıl kısmı, su haznesinin önüne ileriye doğru taşkın şekilde inşa edilmiş olup ayna taşı sivri kemerle oluşturulan nişin iç kısmına yerleştirilmiştir. Çeşmenin üst kısmında ince bir saçak bulunmakta ve üç yönden silmelerle kuşatılmıştır. Silme ile kemer arasına mermerden yapılmış kitabe eklenmiştir (Görsel 7). Kitabedeki yazılar kabartma tekniği oluşturulmuş, altın yaldızlı renkle belirgin hale getirilmiştir. Kitabe şu şekilde okunmuştur:

*“Asaf-ı Cem-şiyem Ali Paşa / Yaveri ola hazret-i Bâri / “Dide-i mürde-veş de Kadı
Görmez olmuşdu resha-i âsarı / Böyle bir âb-ı sîm-levn buldu / Eyleyüb geşt-i deşt-ü kûhsarı
Rernak-efza olubbu nev çeşme / Eyledi şipeste (?) dilden ekdarı / Gördüler huşk çeşmeler âhar
Tasların tutub oldu çeşmesarı / Eyledi istifaze her çeşme / Hissedar oldu vüs’-n mikdarı
Köyde cuş itdi yer yer âb-ı zülâl / Kim çeker şûre ma-ı âbare / Bu eser ecr-i ahseninde Hüda
İde sayf-ı naim didarı / Didi atşan hitab idüb tarih / Eyledin ayn-ı kevseri câri (1145)”* (Özgen-Kızılkayak, 2011, s.70-71).

Hafif sivri kemerle oluşturulan nişin içine ayna taşı yerleştirilmiş olup iki yanında tas yuvası açılmıştır. Kemerin kilit taşına kabartma tekniği ile rozet motifi yapılmıştır. Dikdörtgen şeklindeki ayna taşı üzerine kabartma tekniği ile kaş kemerli bir çerçeve oluşturulmuş, çerçeve içine de uçları dışa doğru kıvrık şekilde karşılıklı iki servi ağacı motifi işlenmiştir. Servi ağaçları zikzak bezeme ile detaylandırılarak daha hacimli hale getirilmiştir.

Görsel 7: a. Çeşmenin genel görünümü; b. Çeşmenin ayna taşı.

7. Çengelköy Çınarlı Mescid Çeşmesi (H. 1250-1251 / 1835 ?)

Çengelköy Çınarlı Mescid sokağında yer alan çeşme, mescidin deniz tarafındaki cephesinde kesme taştan klasik üslupta duvara bitişik şekilde inşa edilmiştir. Çeşmenin kitabesi mevcut olmayıp Kaptan-ı Derya Abdullah Paşa tarafından 1835 senesinde cami ile birlikte yaptırıldığı düşünülmektedir². Suyu akmakta olan çeşmenin ön cephesi klasik üslupta kemerle niş şeklinde oluşturulmuştur (Görsel 8a). Niş içerisinde yer alan ayna taşından başka çeşmenin yan cephesinde de bir ayna taşı görülmektedir. Çeşmenin yan cephesindeki bu ayna taşı beyaz mermerden dikdörtgen şeklindedir. Ayna taşının kompozisyon şeması yatay ve dikey silmelerle oluşturulmuştur. Ayna taşında birbirine bağlı biri yatay üçü dikey olmak üzere dört çerçeve oluşturulmuştur. Bezemeler bu çerçeveler içerisine kabartma tekniği ile yapılmıştır. Yatay çerçeve içerisine yatay boş bir dikdörtgen levha görülmektedir. Üç dikey çerçevenin orta kısmdakine kaş kemer işlenerek musluk bu çerçeveye monte edilmiştir. Musluğun yanlarındaki çerçeveler içerisine de zikzak bezemelerle detaylandırılarak hacim kazandırılan birer servi ağacı motifi işlenmiştir (Görsel 8b).

Görsel 8: a. Çeşmenin genel görünümü; b. Çeşmenin ayna taşı.

8. Üsküdar Hacı Ahmed Paşa Çeşmesi (H. 1116/1704-1705)

Şehit Hacı Ahmet Paşa tarafından yaptırılmış olan çeşme, Üsküdar Nuhkuyusu'nda Fenai Tekkesi karşısında taş mektebin altında yer almaktadır. Bu mektep bugün İFTAH İslami İlimler Akademisi olarak hizmet vermektedir.

Çeşme, klasik üslupta kesme taştan inşa edilmiştir. İslami İlimler Akademisinin duvarına bitişik olarak yapılan çeşme uzunlamasına gelişen dikdörtgen şeklinde tasarlanmış olsa da mevcut durumu kare (2.75 x 2.75 m) şeklindedir. Çeşmenin tekne bölümü ne yazık ki yol kot seviyesinin altında kalmıştır. Bu nedenle ölçüsü tam olarak belirlenememiştir. Çeşmenin cidar kalınlığı 24 cm olup üst kısmında ince bir saçak

² <https://www.suvakfi.org.tr/cesme/adalar/cinarli-mescid-cesmesi> (Erişim Tarihi 08.01.2025).

bulunmakta, iki yandan kum saati şeklinde ince sütuncelerle sınırlandırılmıştır (Görsel 9). Çeşme mevcut durumuyla iki bölümlü olarak değerlendirilebilir. İlk bölüm kitabenin yer aldığı kısımdır. Bu alan kitabenin üst kısmına gelecek ve çeşmeyi çepeçevre saracak şekilde iç içe üç silme ile hareketlendirilmiştir. Kitabe beyaz mermer zemin üzerine kabartma tekniği ile yazılarak altın yaldızlarla belirgin hale getirilmiş olup 50 x 145 cm ölçülerindeki kitabe şu şekilde okunmuştur:

“Sâhib-ü hayrât sâbika Devlet-i Aliyye’de Çavuşbaşı

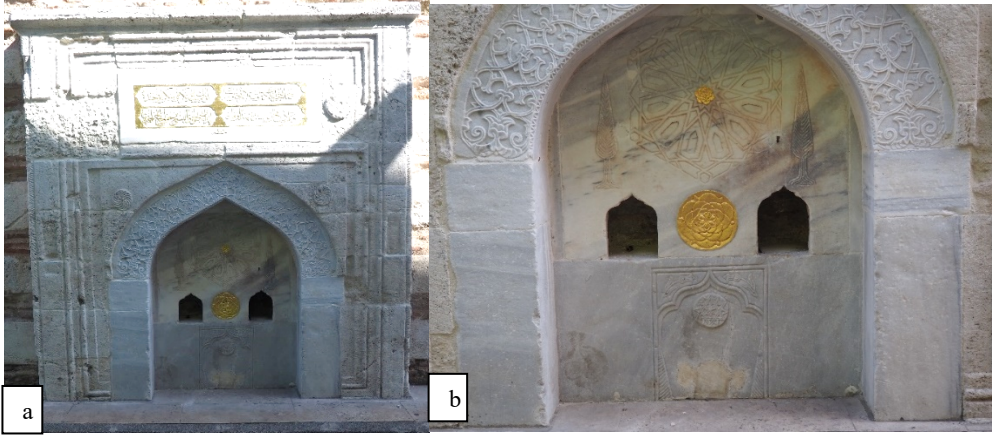
Olup bin iki yüz yirmi sekiz tarihinde

Verâdin Muharebesinde şehiden vefât

İden Anadolu Valisi Merhum el-Hâc Ahmed Paşa

Sene 1116” (Eriş Kızgın, 2021, s.239).

Kitabenin sağ ve sol tarafına yerleştirilen kabarlardan biri mevcut olup diğeri günümüze ulaşmamıştır. Çeşmenin ikinci bölümünde klasik anlayışla beyaz mermerden yapılmış sivri kemer ile oluşturulmuş niş dikkat çekmektedir. Derinliği 23 cm olan nişin iç kısmında da beyaz mermer malzeme kullanılmış olup bezeme kompozisyonu burada yoğunlaşmıştır. Buradaki bezemeler kabartma tekniği ile yapılmıştır. Bezeme kompozisyonunun merkezinde geometrize edilerek oluşturulmuş çiçek motifi yer almaktadır. Bu motifin iki yanında karşılıklı olarak işlenmiş olan servi ağacı motifleri çalışma kapsamında önem arz eden süsleme unsurlarıdır. Servi ağaçlarının gövdeleri iç içe çizgisel bezemelerle yaprak kısımları ise iç içe zikzak bezemelerle hareketlendirilerek daha hacimli hale getirilmişlerdir (Görsel 9 a-b). Burada görülen üçlü bezeme kompozisyonunun alt kısmında çiçek motifiyle aynı hizada daha küçük bir çiçek motifi dikkat çekmektedir. Bu motif, üstteki geometrize edilerek tasarlanmış çiçek motifinin merkezindeki gibi altın yaldızlı boyayla belirginleştirilmiştir. Çiçek motifinin iki yanında birer tane tas koymak için yapılmış nişler yer almaktadır. Bir kısmı kot seviyesi altında kalmış olan ayna taşının mevcut kısmından (42 x 50 cm) bu alanın da kabartma tekniği ile bezendiği anlaşılmaktadır. Bu ayna taşında görülen bezeme kompozisyonu da zamanla standart hale gelen şekilde kaş kemer ile sınırlandırılarak yapılmıştır. Kaş kemerin altta sivri kısmına nizami olarak rozet motifi yerleştirilmiş olup rozetin alt kısmına karşılıklı yerleştirilen servi ağacı motifi dikkat çekmektedir. Her ne kadar servi ağacı motifinin büyük bir kısmı toprak altında kalmış olsa da mevcut hali de çalışma kapsamında önem arz eden detaylardır. Bu çeşmede hem ayna taşında hem de kemerle sınırlandırılan niş içerisine yerleştirilen karşılıklı servi ağacı motifleri çeşmeyi öne çıkaran unsurlardır.

Görsel 9: a. Çeşmenin genel görünümü; b. Çeşmeden detay.

9. Anadolukavağı Fatma Hatun Çeşmesi (H. 1137/1724-1725)

İstanbul'un Beykoz ilçesine bağlı tarihi dokuya sahip Anadolukavağı sınırları içerisinde yer alan bu çeşmenin yanında su kuyusu bulunmaktadır. Çeşme, Beykoz Belediyesi tarafından ihya edilerek aktif hale getirilmiştir. Yöre halkı halen çeşmeden su ihtiyacını karşılamaktadır.

Enine gelişen dikdörtgen prizması şeklinde inşa edilmiş olan çeşmenin üzeri düz bir mermer levha ile kapatılmıştır. Çeşmenin geniş yüzeylerinde üçer, dar yüzeylerinde birer olmak üzere toplam 8 lülesi bulunmaktadır. Bu lülelerde yer alan muslukların ikisi noksandır (geniş yüzeylerinde birer tanesi olmak üzere) (Görsel 10).

Çeşmenin kitabesi batı yönde (Görsel 11 b-c) olup şu şekilde okunmuştur:

“Sahibul hayrat vel hasenat

Merhum ve mağfur Fatma Hatun 1137”

Kitabede yer alan bilgilerden çeşmenin Fatma Hatun'un vefatından sonra ruhu için bir hayrat olarak yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Burada bahsi geçen Fatma Hatun hakkında bilgi edinilememiş olmasına karşın bu civarda ikamet ettiği düşünülmektedir.

Dört yönlü olan bu çeşmenin köşeleri kum saati biçimindeki sütuncelerle sınırlandırılmıştır. Bezeme kompozisyonları geniş yüzeyler olan doğu ve batı yüzeylerde yoğunlaşmıştır. Her iki yönde de üçer kaş kemerli çerçeveler oluşturulmuş, karşılıklı servi ağacı motifleri de bu çerçeveler içerisine yerleştirilmiştir. Dolayısıyla doğu ve batı yönde altı kaş kemerli çerçeve içerisine karşılıklı ikişer servi ağacı yerleştirilerek toplamda 12 servi ağacı motifi oluşturulmuştur. Servi ağaçları tek tek incelendiğinde bazılarının uçlarının birbirine dönük şekilde kıvrıldığı, bazılarının dümdüz yükseldiği, bazılarının da yapraklarının sağa ve sola dönük şekilde işlendiği dikkat çekmiştir. Ayrıca karşılıklı duran servi ağaçları zikzak bezemelerle detaylandırılıp hacim kazandırılmış, aralarına birer tane de çiçek işlenmiş rozetler yerleştirilmiştir. Çeşmenin dar yüzeylerinde ise diğer yöndekilere benzer şekilde birer kaş kemerli çerçeve oluşturulmuş ve

iç kısımlarına birer rozet yerleştirilmiştir. Çeşmedeki tüm bu bezemeler kabartma tekniği ile oluşturulmuştur.

Görsel 10: a-b. Çeşmeden genel görünüm; c. Çeşmenin kitabe bölümü.

10. Vaniköy Kaymak Mustafa Camii Avlusundaki Abdest Teknesi / Şadırvan (18. Yüzyıl)

İstanbul'un Üsküdar ilçesi sınırları içerisinde Vaniköy'de yer alan Kaymak Mustafa Camii avlusunun duvarına dayalı şekilde yerleştirilmiş olan abdest teknesinde herhangi bir kitabeye rastlanmamıştır. Enine gelişen dikdörtgen prizması (164 x 73 cm) şeklinde inşa edilmiş olan tekne, pembeye boyanmış beton bir kaide üzerine yanında yer alan başka malzemeden yapılmış tekne ile yan yana gelecek şekilde yerleştirilmiş, üzeri de kendisiyle pek uyumlu olmayan mermer bir levha ile kapatılmıştır. Derinliği 56 cm olan teknenin görülebilen geniş yüzeyinde üç (kuvvetle muhtemel duvara dayalı kısmında da üç lüle bulunmakta), dar yüzeyinde bir (kuvvetle muhtemel diğer kısmında da bir lüle bulunmakta) olmak üzere görülebilen toplam 4 lülesi bulunmaktadır. Bu lülelerde yer alan muslukların hiçbirisi mevcut değildir (Görsel 11).

Bezeme kompozisyonları geniş yüzeyde yoğunlaşmıştır. Bu yönde üç kaş kemerli çerçeveler oluşturulmuş, karşılıklı servi ağacı motifleri de bu çerçeveler içerisine yerleştirilmiştir. Muhtemelen teknenin diğer geniş yüzeyinde de aynı bezeme kompozisyonu tekrar etmektedir. Karşılıklı yerleştirilen servi ağaçlarının uç kısımları birbirine dönük halde kıvrılmış şekildedir. Ayrıca karşılıklı duran servi ağaçları zikzak bezemelerle detaylandırılıp hacim kazandırılmış, aralarına birer tane de çiçek işlenmiş rozetler yerleştirilmiştir. Çeşmenin dar yüzeylerinde ise herhangi bir bezeme oluşturulmamıştır. Çeşmedeki tüm bu bezemeler kabartma tekniği ile oluşturulmuştur.

Görsel 11: a-b. Kaymak Mustafa Camii Avlusundaki Şadırvan.

11. Üsküdar Şemsi Paşa Camii Avlusundaki Abdest Teknesi / Şadırvan (18. Yüzyıl)

Üsküdar Şemsi Paşa Camii avlusunda yer alan abdest teknesi/şadırvan suyunu avludaki kuyudan almakta iken günümüzde kullanım dışıdır. Teknenin üzerinde prizmal üçgen şeklindeki kapakta su doldurma açıklığı bulunmakta olup ön yüzünde üç, yan yüzde tek olmak üzere muslukları olmayan dört lülesi bulunmaktadır. Teknenin ön yüzünde kabartma tekniği ile oluşturulmuş bezeme kompozisyonu dikkat çekmektedir. Kenarlarda dar, ortada geniş, kare formulu üç pano yerleştirilmiş ve bu panolar, yüzeyden kalın silmelerle vurgulanmıştır. Panoların iç kısmı kaş kemerli çerçeve ile hareketlendirilmiştir. Yanlardaki panoların üst kısmına kemer köşelerine denk gelecek şekilde birer çarkıfelek rozeti yerleştirilmiştir. Çalışma kapsamında önem arz eden servi ağacı motifleri ön yüzde muslukların olduğu ayna taşlarında görülmektedir. Tasarım üç ayna taşında da hemen hemen aynıdır. Kaş kemerlerin içine, musluk kısmının sağ ve soluna karşılıklı olarak birer servi ağacı yerleştirilmiştir. Genel kompozisyon şeması bu şekildedir (Görsel 12). Ortadaki ayna taşının ölçüleri yanlardaki ayna taşlarından daha büyüktür. Buradaki karşılıklı servi ağaçlarının uçları birbirine dönük iken yanlardaki ayna taşlarında görülen karşılıklı yerleştirilmiş servi ağaçlarının uç kısımları düzdür. Ayna taşlarında yer alan bu servi ağacı motifleri ne yazık ki tahrip olmuştur. Ayrıca ön cephede yer alan panoların araları, farklı şekildeki bitki motifleri ile bezenmiştir.

Görsel 12: a-b. Üsküdar Şemsi Paşa Camii Avlusundaki Abdest Teknesi.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Makale Geliş Tarihi: 17 Ocak 2025

Makale Kabul Tarihi: 5 Mayıs 2025

Demir D. (2025), İSTANBUL ÖRNEKLERİYLE ÇEŞME MİMARİSİNDE SERVİ AĞACI MOTİFİ 1 (ANADOLU YAKASI), *Akademik Sanat* (24), 55-80

Çeşitli sanat eserleri bağlamında ele alınan servi ağacı betimlemeleri, Türk sanatının köklerine kadar inmektedir. Çalışma kapsamında İstanbul'un Anadolu yakasında tespit edilebilen toplam on bir servi ağacı bezemeli çeşmeye yer verilmiştir. Kuşkusuz bunların sayıları daha fazla olmakla beraber bu çalışmada söz konusu on bir eser ele alınmıştır. Bunların 10'u 18. yüzyıla tarihlendirilmekle beraber sadece biri (Çengelköy Çınarlı Mescid Çeşmesi) 1835 yılına tarihlendirilmiştir.

İncelenen bu çeşmeler kendi içerisinde şu şekilde tipolojik sınıflandırılmaya tabi tutulmuştur:

A. Meydan Çeşmeleri

Anadolukavağı Cevriye Hatun Çeşmesi (Dört cepheli)

Çengelköy Çınarlı Mescid Çeşmesi (İki cepheli)

Üsküdar İbn'ül Emin Ağa Çeşmesi (Tek cepheli)

Üsküdar Kâtip Mustafa Efendi Çeşmesi (Tek cepheli)

Üsküdar İzmirli Ali Paşa Çeşmesi (Tek cepheli)

Kanlıca Ayşe Hanım Mescidi Çeşmesi (Tek cepheli)

Kadıköy Ali Paşa Çeşmesi (Tek cepheli)

B. Duvar Çeşmeleri

Üsküdar Hacı Ahmed Paşa Çeşmesi

C. Sanduka Biçiminde Olan Çeşmeler / Şadırvanlar

Anadolukavağı Fatma Hatun Çeşmesi

Kaymak Mustafa Camii Avlusundaki Şadırvan

Üsküdar Şemsi Paşa Camii Avlusundaki Abdest Teknesi

Yukarıda da belirtildiği üzere çalışma kapsamında yer alan on bir çeşme tipolojik olarak üç başlık altında ele alınmıştır. İlk grup meydan çeşmelerini oluşturmakla beraber sayının en yoğun olduğu (7 çeşme) grup da burasıdır. Meydan çeşmeleri, cephe sayılarına göre kendi içinde ayrıca değerlendirilmiştir. Bu grupta dört cepheli tek örnek Anadolukavağı Cevriye Hatun Çeşmesi'dir. Bu çeşme üslup olarak da diğer örneklerden farklılıklar göstermektedir. İki yandan ve üstten mermer çerçeve içerisinde niş oluşturulan çeşme, üstten iki köşeden ajurlu bitkisel süsleme ile yumuşatılan barok tarzda bir kemerle sınırlandırılmıştır. Bu çeşme hem üslup hem de servi ağacı motifinin düzenlenişi açısından diğer tüm çeşmelerden farklılıklar göstermektedir. Çeşmenin hem niş içine yerleştirilen ayna taşında, hem de nişi çevreleyen çerçevenin iki yanında karşılıklı duran ikişer servi ağacı motifi görülmektedir. Ayna taşındaki servi ağaçları diğer çeşmelerin ayna taşlarında görülenlerle benzer özellikler gösterirken çerçeve kısımlarında yer alan servi ağaçları hem boyutları hem de üzerlerine birer tane karşılıklı konmuş vaziyette işlenen kuş figürleri bakımından farklılık göstermektedir. Meydan çeşmeleri grubunun iki cepheli tek örneği de Çengelköy Çınarlı Mescid Çeşmesi'dir. Klasik üslup özellikleri gösteren bu çeşmenin ön

cephesinde sivri kemer ile oluşturulan nişin içerisine yerleştirilen ayna taşından başka yan cephesine de ayna taşı yerleştirilmiştir. Çalışmanın konusu açısından yan cephedeki ayna taşına odaklanılmıştır. Buradaki ayna taşına işlenmiş olan karşılıklı servi ağacı motifleri önem arz etmektedir. Meydan çeşmeleri grubuna dahil edilen diğer beş örnek tek cepheli meydan çeşmesidir. Bunlardan dördü (Üsküdar İbn'ül Emin Ağa Çeşmesi, Üsküdar Kâtip Mustafa Efendi Çeşmesi, Kanlıca Ayşe Hanım Mescidi Çeşmesi, Kadıköy Ali Paşa Çeşmesi) tıpkı Çengelköy Çınarlı Mescid Çeşmesi gibi ön cephesinin sivri kemerle niş şeklinde oluşturması bakımından klasik üslup özellikleri göstermektedir. Yine bu örneklerde servi ağacı motifi ayna taşında yer almaktadır. Üsküdar Kâtip Mustafa Efendi Çeşmesi'nin ayna taşının ortasında gövdesiz sadece yaprak kısımlarının işlendiği tek bir servi ağacı motifi (Görsel 13 h) görülürken diğer üç örnekte (Üsküdar İbn'ül Emin Ağa Çeşmesi, Kanlıca Ayşe Hanım Mescidi Çeşmesi, Kadıköy Ali Paşa Çeşmesi) karakteristik olan karşılıklı iki servi ağacı motifi görülmektedir. Bu gruba dahil olan Kanlıca Ayşe Hanım Mescidi Çeşmesi, baş kemerin olduğu kısmın istiridye motifi ile doldurulmuş olması bakımından diğer çeşmelerden üslup olarak farklılık göstermektedir.

Çeşmelerin ikinci grubunda tek bir duvar çeşmesi olan Üsküdar Hacı Ahmed Paşa Çeşmesi yer almaktadır. Servi ağacı motifi hem bu eserin hem de çalışma dahilindeki tüm eserlerin ayna taşlarında şekillenmiştir. Fakat Hacı Ahmed Paşa Çeşmesi ve Cevriye Hatun Çeşmesi'nde servi ağacı motifi ayna taşında olduğu gibi çeşmelerin farklı noktalarına da işlenmiştir. Üsküdar'da İFTAH binası duvarında yer alan Hacı Ahmed Paşa Çeşmesi'nin ayna taşındaki servi ağacı motifi çeşmenin bir kısmının yol kot seviyesi altında kalmasından dolayı tam olarak algılanamıyorsa da yaprak kısımlarının görüldüğü mevcut kısmı burada da karşılıklı servi iki servi ağacı motifi olduğunu göstermektedir. Bu çeşmede ayna taşından başka yine niş içindeki alanda tas yuvalarının üst kısımlarına denk gelecek şekilde işlenmiş olan boyut olarak daha büyük karşılıklı servi ağacı motifi dikkat çekmektedir.

Görüldüğü gibi karşılıklı iki servi ağacı motifi ayna taşları üzerinde yoğun şekilde işlenmiştir. Bu örnekler incelendiğinde genel olarak ayna taşlarının bir kaş kemer ile çerçevelendiği ve servi ağacı motiflerinin bu çerçeve içerisine yerleştirildiği dikkat çekmektedir (Görsel 13). Servi ağacı ile beraber kompozisyonun birer parçası olan diğer motifler de hem bu çerçeve içine hem de çerçeve dışına taşacak şekilde ele alınmış olsa da kuşkusuz bu bezeme kompozisyonlarının başrolünde hep servi ağacı tasvirleri yer almaktadır.

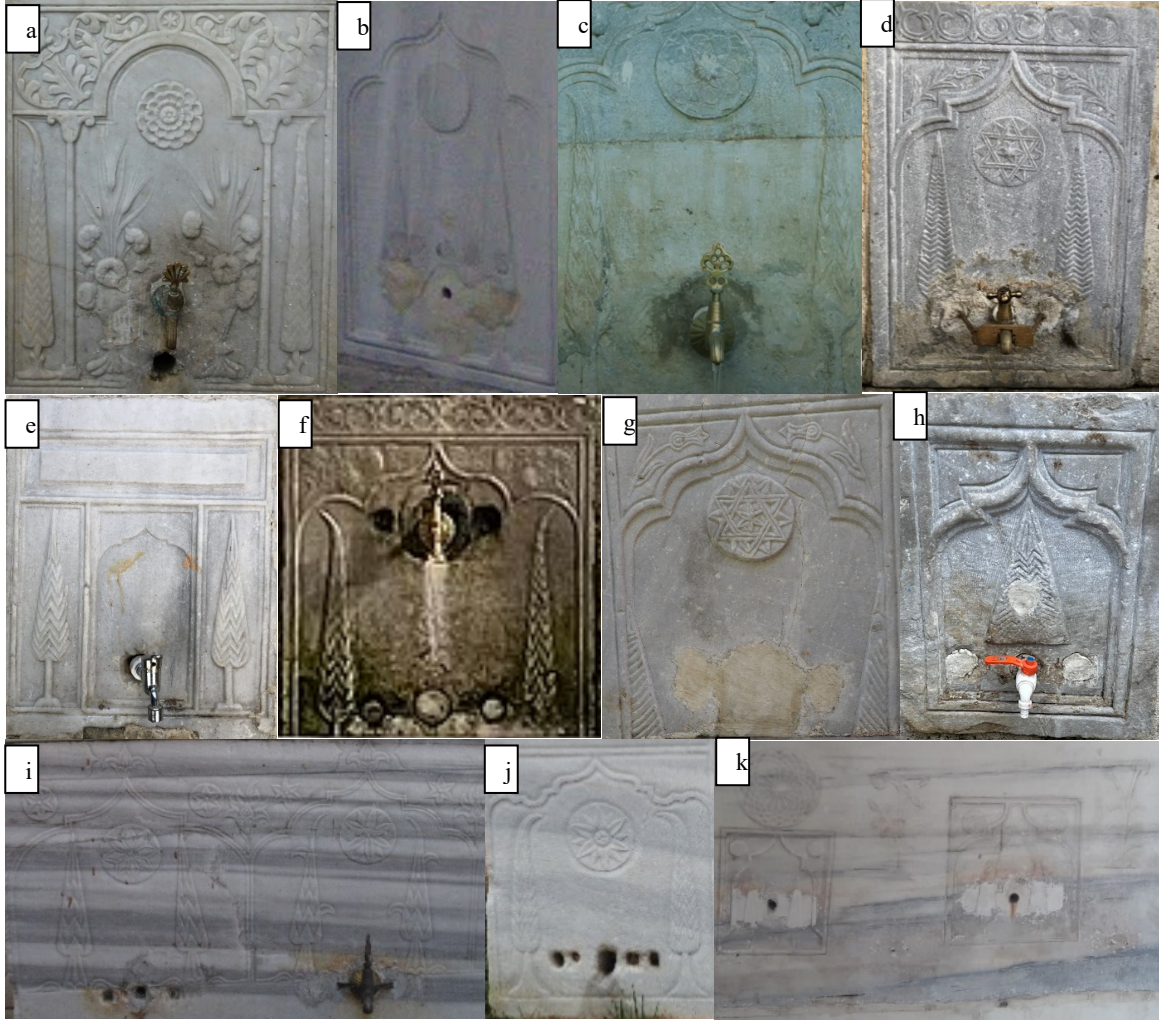
Ayna taşlarındaki genel şema servi ağaçlarının kaş kemerli çerçeve içerisine yerleştirilmesi olsa da iki cepheli tek meydan çeşmesi örneği olan Çınarlı Mescid Çeşmesi'nin yan cephesindeki ayna taşında birbirine bağlı şekilde oluşturulan bir yatay üç dikey çerçevenin iç kısmına servi ağaçları diğerlerinden daha farklı şekilde yerleştirilmiştir. Birbirine bağlı üç dikey çerçevenin orta kısmında kaş kemer motifi görülürken servi ağaçlarının bulunduğu kısımlar bu kaş kemerin dışında kalmıştır (Görsel 13 e). Diğer farklı

örnek de Cevriye Hatun Çeşmesi'ndeki ayna taşının yuvarlak kemer ile sınırlandırılmış olmasıdır (Görsel 13 a).

Çalışma kapsamında ele alınan çeşmelerin üçüncü grubunu da sanduka biçimli çeşme / şadırvanlar oluşturmaktadır. Bu grupta toplam üç eser yer almaktadır. Yatay dikdörtgen prizması şeklinde olan bu eserlerin geniş yüzeylerinde üçer, dar yüzeylerinde ise birer musluk vardır. Dolayısıyla her musluğun olduğu kısım ayna taşı niteliğindedir. Bu örneklerde servi ağacı motiflerinin yatay yüzeylerde şekillendiği dikkat çekmektedir. Yatay yüzeylerde görülen üçer musluğun her biri için kaş kemerle çerçevelenmiş ayna taşı kısmı belirginleştirilmiştir. Her yüzeyde oluşturulan bu üç kısmın her birine karşılıklı duran servi ağacı motifleri işlenmiştir.

İstanbul'un Anadolu yakası özelinde ele alınan bu çeşmelerde öne çıkan servi ağacı, oldukça derin anlamlar içermektedir. Servi ağacı, Türk mitolojisinde çok meşhur ve önem arz eden hayat ağacı ile de ilişkilendirilmektedir. Tüm mevsimlerde yeşil kalabilen kışın yapraklarını dökmeyen servi ağacı, göğe doğru sivrilererek yükselmesi, rüzgârda tepe kısımlarının yana doğru yatmasıyla adeta ilahi kaynağa bir teslimiyet duygusunu hissettirmektedirler. Ayrıca rüzgârın esmesiyle çıkan ahenkli sesler insandaki uhreviyat hissini artırmaktadır. Çeşmelerin ayna taşlarında ve çeşitli noktalarında görülen servi ağacı motiflerinin bazılarının tepe kısımlarının yanlara kıvrılmış şekilde tasvir edilmesi ilahi kaynağa teslimiyet anlamı ile ilgili olsa gerektir.

Servi ağacı, insan hayatındaki doğumdan ölüme kadar olan var olma çabalarını, vahdeti/bir olmayı, semaya uzanan dik duruşuyla doğruluğu, mevsimsel zorluklara rağmen her mevsim yeşilliğini kaybetmeden dimdik güçlü kalabilmesiyle içinde türlü zorlukları barındıran hayatı sembolize etmekte ve bu bağlamda hayat ağacı ile ilişkilendirilmektedir. Bazı çeşmelerin ayna taşlarında servi ağaçlarının tepe kısımları eğilmiş şekilde tasvir edilmiştir. Bunlar yukarıda bahsi geçen teslimiyet duygusu anlamlarını taşıırken, bazı ayna taşlarında tamamen dik şeklide işlenen servi ağaçları da yine yukarıda bahsi geçen doğruluk, vahdet, hayat anlamlarıyla ilişkilendirilmiştir. Ayrıca köklerinin toprağın altından gelmesi, gövdesinin yeryüzünde, yapraklarının göğe uzanıyor vaziyette olması da doğum yaşam ve cennete ulaşma arzusunu hatırlatmaktadır. Yapraklarının daima yeşil kalması ölümsüzlüğü simgelerken, servi ağacı iyi şans, bolluk-bereket, koruyuculuk gibi anlamlar da yüklenmiştir (Kankal, 2016, s.51-52).

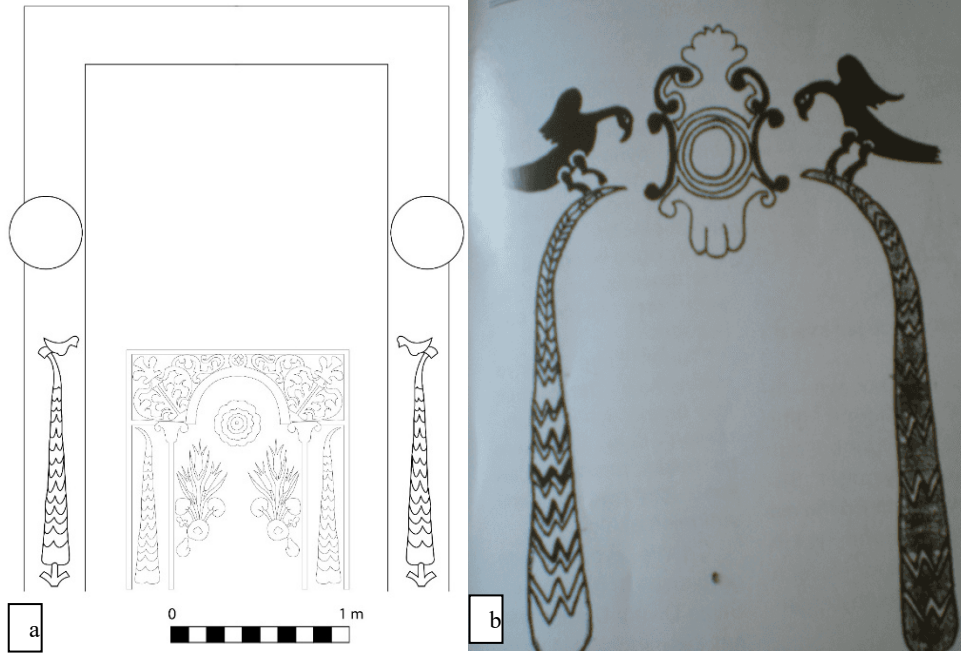

Görsel 13: Ayna taşlarında görülen servi ağacı motifleri.

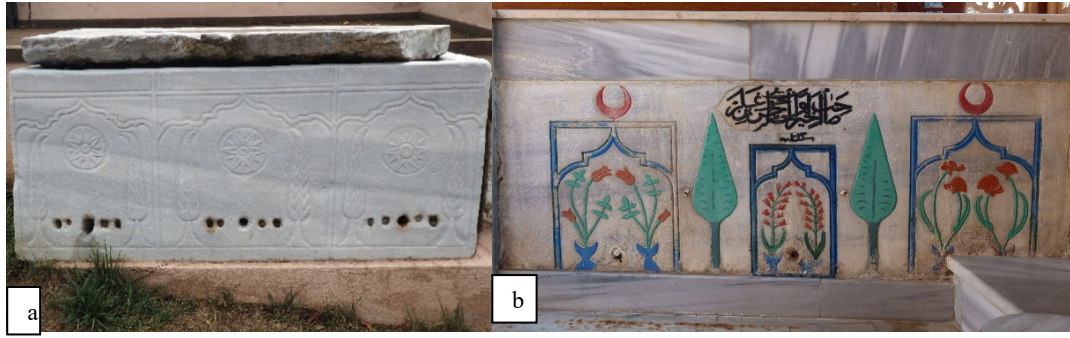
Geçmişten bugüne mezarlıklara servi ağaçlarının dikiliyor olması elbette ki tesadüfi olmayıp burada bahsedilen anlamlar dolayısıyladır. Mezarlıkların yanı sıra mezar taşlarına işlenen motifler arasında çokça yer bulması da boşuna değildir. Doğum, yaşam ve cennete gitme arzusu, bununla beraber kavuşulacak ölümsüzlük, şans, iyi talih anlamlarını da bünyesinde barındıran servi ağacı motifi mezar taşına işlendiği insanın, iyi talihli olup cennete gidebilmesi isteği ile örtüşmektedir. Cennete kavuşmanın da şüphesiz insanın doğruluktan ayrılmayarak ömür sürmesi ile mümkün olacağı inancından hareketle, bu motifin birbiriyle bağlantılı pek çok anlamı bünyesinde barındırarak, hayatın içinde yine birbiriyle bağlantılı alanlarda görülüyor olması dikkat çekmektedir. Mezarlıklara servi ağacı dikilmesi, mezar taşlarına servi motifi işlenmesi nasıl ki; hayat, ölüm, ölümsüzlük, iyi talih anlamlarına bağlı olarak ömrün uzun olması ile ilişkili bereket, iyi talihin sonucu olarak cennete gitme isteği, cennete giderek ölümsüzlüğe kavuşma gibi anlamlarıyla ilişkilendirilerek tasvir ediliyor ise bu motifin su mimarisine işleniyor olması da aynı anlamlara dayandırılabilir.

Çeşmelerin inşa edilmesinin amacı suyu kaynağından insanlara ulaştırmaktır. Su ise hayatın kaynağıdır. Hayatın kaynağı olan su, yaşam döngüsünün sürmesinin şartıdır. Dolayısı ile sular bereketli, sonsuz, ölümsüz olmalıdır ki hayat döngüsü sonsuza kadar sürsün... Servi ağacının hayat ağacının ta kendisi olması, hayatın kaynağı olan suyun akıtılabilmesi için inşa edilmiş olan çeşmelere işlenmiş olması hayatı sembolize ediyor olması ile ilgilidir. Servinin içinde barındırdığı doğruluk ile cennete ulaşarak ölümsüzlüğe kavuşma sembolü noktasında inanç gereği yaradana temizlenmiş ve arınmış olarak yönelmenin sembolü olan abdest alınması için inşa edilmiş şadırvanlara servi ağacı motifinin işleniyor olması da bu anlamlar ile ilgili olmalıdır. Su mimarisinin alt grubu olan abdest tekneleri/şadırvanlar da çalışma kapsamında ele alınan sanduka biçimli çeşmeler grubunda kendilerini göstermektedirler. Sanduka biçimli çeşme ve şadırvanlar şekil itibari ile kabri hatırlatan ölünün içine konulduğu tabut/sandukayı da anımsatması bakımından bir nevi ölümü ve ölümden sonraki yaşamı yani ölümsüzlüğü de hatırlatmaktadır. Buna ilaveten bu çeşme ve şadırvanlara servi ağacı motiflerinin işlenmesi bu fikri destekler niteliktedir. Nitekim çeşmeler ve şadırvanlar uhrevi olarak öbür dünyayı, serviler ise cennet bahçelerini ve ruhsal temizliği temsil etmektedirler.

Servi ağacı tasvirlerinin bazılarında görülen kuşlar ölümü, bir nevi ruhları simgelemektedir. Çalışmaya konu olan eserlerden Anadolukavağı Cevriye Hatun Çeşmesi'nde karşılıklı duran birer servi ağacının tepesine konmuş birer kuş figürün yer alması bu anlamı destekler niteliktedir. Servi ağaçlarının tepesine konan kuşlar ölüm sonrası geçilen diğer boyutu yani ruhları, servi ağacı da öteki alemdeki cennet bahçelerini sembolize etmektedir. İşte bu kompozisyon yukarıda bahsi geçen tüm anlamları bünyesinde barındırmaktadır. Bu çeşmedeki servi ağacı tasvirlerinde yer alan kuş figürleri bu çeşmeyi diğer çeşmelerden ayrı bir yere koymayı gerektirmiştir. Ki bu çeşme gerek üslup gerek dört cepheli meydan çeşmesi olması gerekse bünyesinde barındırdığı servi ağacı kompozisyonları açısından tek ve eşsiz bir örnektir (Görsel 14 a). Bu eserde görülen karşılıklı kuşların konduğu servi ağacı kompozisyonunun benzer örneği Edirne İbrahim Ağa / Musalla Çeşmesi'nin ayna taşında görülmektedir (Görsel 14 b). Bu kompozisyonda farklı olarak servi ağaçlarının uçları birbirine dönük şekilde kıvrık ve üzerine konan kuşların yırtıcı (doğan) olduğu dikkat çekmektedir (Karademir, 2008, s.99-102). İstanbul dışındaki su mimarisinde çeşme ve şadırvanlara servi ağacı motifinin işlendiği bir diğer benzer örnek de sanduka biçimli çeşme veya abdest teknelerinin (şadırvan) benzer örneği olan Bursa'da yer alan Tirilye Fatih Camii avlusundaki abdest teknesidir (Görsel 15 b).

Görsel 14: Anadolukavağı Cevriye Hatun ve Edirne İbrahim Ağa / Musalla Çeşmeleri.

Görsel 15: Vanıköy Kaymak Mustafa Paşa ve Tirilye Fatih Camii avlularındaki abdest tekneleri.

Sonuç olarak; bu çalışma dahilinde ele alınan çeşme ve şadırvanlar, 1703-1835 yılları arasına tekabül etmekte olup bunlar Osmanlı Devleti'nin son dönemi olan Batılılaşma dönemiyle birlikte değişen mimari bezeme anlayışını yansıtan örnekler olması bakımından da önem arz etmektedirler. Servi ağaçları, bu dönemde Barok üslubun etkisi ile Türk sanatına da yansıyan natürmort kompozisyonlar (ağaçlar, vazoda çiçekler, tabakta meyveler) ile beraber mimari bezemede yerini almıştır. Türk inanç ve kültürünün köklerinde olan hayat ağacı ile ilişkilendirilen servi ağacı, Batılılaşma dönemi sanat anlayışı ile sentez oluşturmuştur.

EXTENDED ABSTRACT

In the historical process, in every period of humanity in the context of various beliefs in the context of various beliefs, some animals, plants or trees in nature have been symbolized within the meanings they contain (or the meanings people attribute to them). The cypress tree, one of these symbols, has been turned into a motif in the process and has been applied in many fields of art and has come to the forefront as an important element in literature. In Turkish traditions, it is seen that sky, water, fire, trees and plants are attributed sacredness or the semantic depth of a certain symbolic religious character is attributed to them within the belief of earth-water depending on the belief in Gök God. Among these, tree-related beliefs have continued to exist in Turkish communities. One of these beliefs is the myth of Tree Descent in Turkish mythology. In addition, the cypress tree represented life and immortality with its ability to remain green and strong in all seasons, and was therefore associated with the tree of life in Turkish mythology. In addition, since its trunk rises vertically towards the sky in terms of its appearance, this tree is also associated with truthfulness and has come to the fore as a symbol in this context. Within the framework of this belief, the cypress tree has been one of the most frequently encountered decorative elements in most of the works of art produced both in ancient times and in the Seljuk and Ottoman periods. In the Ottoman period, the cypress tree stood out with its resemblance to the minaret, was characterized as the tree of life, and the birds landing on its branches symbolized people in life.

Some of the fountains included in the study have been mentioned in previous publications on Istanbul fountains. This study is important as it is the first step in a holistic evaluation of Istanbul fountains where the cypress tree is seen. There are fountains from the Ottoman period in many districts of Istanbul. Many of these fountains depict cypress trees. These fountains are too numerous to be covered in one article. For this reason, it was deemed appropriate to classify these works regionally and evaluate them in a series of articles. As mentioned above, this study constitutes the first step in this series. Within the scope of the study, a total of eleven fountains with cypress tree decorations that can be identified on the Anatolian side of Istanbul are included. Although there are undoubtedly more, this study focuses on these eleven works. Although 10 of them are dated to the 18th century, only one (Çengelköy Çınarlı Mescid Fountain) is dated to 1835. These fountains examined are Square Fountains (Anadolukavağı Cevriye Hatun Fountain (with four facades), Çengelköy Çınarlı Mescid Fountain (with two facades), Üsküdar İbn'ül Emin Ağa Fountain (with one facade), Üsküdar Kâtip Mustafa Efendi Fountain (with one facade), Üsküdar İzmirli Ali Paşa Fountain (with one facade), Kanlıca Ayşe Hanım Mescidi Fountain (with one facade), Kadıköy Ali Pasha Fountain (with a single façade)), Wall Fountains (Üsküdar Hacı Ahmed Pasha Fountain), Fountains / Fountains in the Form of Chests (Anadolukavağı Fatma Hatun Fountain, Fountain in the Courtyard of Kaymak Mustafa Mosque, Ablution Trough in the Courtyard of Üsküdar Şemsi Paşa Mosque) were subjected to typological classification under three headings. All of these fountains have cypress tree motifs on their mirror stones. In two fountains (Anadolukavağı Cevriye Hatun Fountain, Üsküdar Hacı Ahmed Paşa Fountain), it is seen that the cypress tree motif is also embroidered at some points other than the mirror stone. The cypress tree motifs on both the mirror stones and the points outside the mirror stones are generally in the form of two opposite cypress trees. When these examples are examined, it is noteworthy that the mirror stones are generally framed with an eyebrow arch and cypress tree motifs are placed within this frame.

The fountains and fountains discussed in the study correspond to the period between 1703 and 1835, and they are also important in terms of being examples reflecting the changing understanding of architectural decoration with the Westernization period, the last period of the Ottoman Empire. In this period, cypress trees took their place in architectural decoration together with still life compositions (trees, flowers in vases, fruits on plates), which were also reflected in Turkish art with the influence of Baroque style. The cypress tree, which is associated with the tree of life, which is rooted in Turkish beliefs and culture, has created a synthesis with the artistic understanding of the Westernization period.

KAYNAKÇA

- Ağaoğlu, M. (2018). "Sultan III. Mustafa ve Sultan I. Abdülhamid Devri İstanbul Çeşmeleri", *Sosyal Bilimler Dergisi/The Journal of Social Science Sobider*, 70-115.
- Anadol, A. (Ed.) (2008). *Louvre Koleksiyonlarından Başyapıtlarla İslam Sanatının 3 Başkenti İstanbul, İsfahan, Delhi*, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Aynur, H. & Karateke H. T. (2022). *Aç Besmeleyle İç Suyu III. Ahmed Devri İstanbul Çeşmeleri (1703-1730)*, İBB Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü.
- Bağcı, S. ve Çağman, F. ve Renda, G. ve Tanındı, Z. (2006). *Osmanlı Resim Sanatı*, TC Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Barışta, H. Ö. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu Dönemi İstanbul'undan Kuş Evleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Çoruhlu, Y. (2002). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Eriş Kızgın, E. (2021). "XVIII. Yüzyılda İstanbul'da Sıbyan Mektepleri ile Birlikte Tasarlanan Çeşme Örnekleri", *Rumeli İslam Araştırmaları Dergisi*, 235-265.
- Gündoğdu, H. & Demir, D. (2022). "İstanbul'dan Birkaç Figürlü Çeşme Örneği", 25. *Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları*, NEU Yayınları, Konya.
- Kankal, R. (2016). "Türk Kültüründe Servi Ağacı", *Yunus Emre Enstitüsü Türkiye'nin Kültür Dergisi*, 11, 50-57.
- Karademir, M. (2008). *Edirne Çeşmeleri*, Edirne Gazetecilik ve Matbaacılık, Edirne.
- Köse, N.-Meyveci, M. (2017). *İstanbul'un 100 Hanım Çeşmesi*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul.
- Özdamar, M. (2004). "Üsküdar Namazgâhları", *Üsküdar Sempozyumu Bildiriler I*, C. 1, Üsküdar Belediyesi Yayınları, İstanbul, 97-105.
- Özgen, H.-Kızılkayak, G. (2011). *Kaynaktan Mahalleye Ab-ı Hayat Kadıköy Çeşmeleri*, Kadıköy Belediyesi Yayınları, İstanbul.
- Özgeriş, M.M.-Karahana, F.-Özgeriş, M. (2022). "Servi Ağacının Türk Kültürü ve Peyzajında Kazandığı Anlamın Hayâlî'nin "Serv" Redifli Kasidesindeki Yansımaları", *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1) 273-287.
- Sarıdikmen, G. (2013). *İstanbul'un 100 Çeşmesi ve Sebili*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul.
- Sarışın, Ş. (2010). *İstanbul'dan Kitabeler I: Çeşme Kitabeleri*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Taymaz, B. (2022). *Osmanlı Dönemi İstanbul Sebil ve Çeşme Kitabelerinin Biçim ve İçerik Açısından Değerlendirilmesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Uzunçarşılı, İ. H. (2021). *Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi – I*, Üsküdar Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul.

Uzunçarşılı, İ. H. (2021). *Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi – II*, Üsküdar Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul.

İNTERNET KAYNAKLARI

<https://www.suvakfi.org.tr/cesme/adalar/cinarli-mescid-cesmesi> (Erişim Tarihi: 08.01.2025).

<https://www.suvakfi.org.tr/cesme/adalar/ali-pasa-izmirli-cesmesi-h-1114-m-1702-ali-agac> (15.01.2025).

GÖRSEL KAYNAKÇA

Görsel 1:

- Yazarın Kişisel Arşivi.
- Bağcı vd., 2006: 99.
- Bağcı vd., 2006: 271.
- Yazarın Kişisel Arşivi.
- Yazarın Kişisel Arşivi.
- Anadol, 2008: 128.
- Kankal, 2006: 57.
- Cebeci, 2019: 60.

1. Yazarın Kişisel Arşivi.

Görsel 2: a-c. Yazarın Kişisel Arşivi.

d. Gündoğdu-Demir, 2022: 537.

Görsel 3:

- https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/b3/%C4%B0bn%27%C3%BCI_Emin_Ahmet_A%C4%9Fa_%C3%87e%C5%9Fmesi.JPG Erişim Tarihi: 08.01.2025.
- https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/b3/%C4%B0bn%27%C3%BCI_Emin_Ahmet_A%C4%9Fa_%C3%87e%C5%9Fmesi.JPG Erişim Tarihi: 08.01.2025.

Görsel 4:

- https://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=27126&sessionid=91e110ukqs5omsfqinhc4p0132
- https://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=27129&sessionid=5b489b469aabb

Görsel 5: <https://kulturenvanteri.com/tr/yer/izmirli-ali-pasa-cesmesi/#17.1/41.019204/29.011832>

Görsel 6: Aynur-Karateke, 2022: 313.

Görsel 7:

https://tr.wikipedia.org/wiki/Alı_Pa%C5%9Fa_%C3%87e%C5%9Fmesi_%28Kad%C4%B1k%C3%B6y_%29 Erişim Tarihi 08.01.2025.

Görsel 8: <https://kulturenvanteri.com/tr/yer/cinarli-mescit-cesmesi-cengelkoy/#17.1/41.050237/29.052868>

Görsel 9: Kişisel Arşiv.

Görsel 10: Kişisel Arşiv.

Görsel 11: Kişisel Arşiv.

Görsel 12: <https://kulturenvanteri.com/tr/yer/semsi-pasa-camii-abdest-teknesi/#17.1/41.025837/29.011343> (Erişim Tarihi 08.01.2025)

Görsel 13:

- a. Kişisel Arşiv.
- b. <https://kulturenvanteri.com/en/yer/ibnulemin-ahmet-aga-cesmesi/#17.1/41.017925/29.017729>
- c. Kişisel Arşiv.
- d. https://kulturenvanteri.com/tr/yer/izmirli-ali-pasa-cesmesi/20241220_172953/
<https://kulturenvanteri.com/tr/yer/izmirli-ali-pasa-cesmesi/d67fe681-0e46-4385-b0e4-c4c839c81501/>
Erişim Tarihi 08.01.2025
- e. <https://kulturenvanteri.com/tr/yer/cinarli-mescit-cesmesi-cengelkoy/#17.1/41.050237/29.052868>
Erişim Tarihi 08.01.2025
- f. https://tr.wikipedia.org/wiki/Ali_Pa%C5%9Fa_%C3%87e%C5%9Fmesi_%28Kad%C4%B1k%C3%B6y%29 Erişim Tarihi 08.01.2025
- g. Kişisel Arşiv.
- h. https://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=27129&sessionid=5b489b469aabb Erişim Tarihi 08.01.2025
- i. Kişisel Arşiv.
- j. Kişisel Arşiv.
- k. <https://kulturenvanteri.com/tr/yer/semsi-pasa-camii-abdest-teknesi/#17.1/41.025837/29.011343> (Erişim Tarihi 08.01.2025).

Görsel 14:

- a. Gündoğdu-Demir, 2022: 537.
- b. <https://nilufergokce.com/makale/edirne-arkeoloji-muzesindeki-azinliklara-ait-mezar-taslarinda-hayvan-figurleri> (Erişim Tarihi 08.01.2025).

Görsel 15:

- a. Kişisel Arşiv.
- b. <https://kulturenvanteri.com/yer/tirilye-fatih-camii-abdest-teknesi/#17.1/40.393135/28.796585> (Erişim Tarihi 08.01.2025).